

NEOLÍTIC ANTIC I MONTBOLÓ A LES COMARQUES GIRONINES. NOVES EVIDÈNCIES

J. TARRÚS I GALTER

I. INTRODUCCIÓ

En aquest treball volem presentar alguns jaciments nous de les comarques gironines, on s'ha constatat recentment la presència de ceràmiques pròpies d'un neolític antic tipus Cardial-Epicardial, i altres que poden incloure's dintre d'aquest primer neolític mitjà occidental de ceràmiques llises que es va donar a conèixer a la Balma de Montboló.¹

Fins fa poc el neolític antic de les comarques gironines només estava representat per la cova del Reclau Viver, segons notícia de J. M.ª Corominas,² i que després alguns autors com M. Tarradell incloïen en els mapes de dispersió del Neolític Montserratí o cardial a Catalunya.³

Darrerament, J. Guilaine en el seu treball sobre la Balma de Montboló⁴ va assenyalar ja l'existència de ceràmiques tipus Montboló a la cova dels Encantats (Serinyà) i a la cova del Pasteral (La Cellera de Ter).

Partint d'aquestes dades vàrem realitzar l'estudi sobre la cova de Mariver, tot just aparegut,⁵ i després la nostra Memòria de llicenciatura sobre «Els nivells ceràmics de les coves de Serinyà»,⁶ on s'ampliava considerablement el panorama d'estacions d'aquests períodes a les nostres comarques perquè s'inclouïa una primera relació de tots els jaciments fins aleshores coneguts.

En aquest article parlarem a més a més de dos jaciments nous,

1. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló et le Néolithique d'Occident Méditerranéen*, 1974.

2. J. M.ª COROMINAS, *La cueva del Reclau Viver de Serinyà*, a *A.I.E.G.*, 1946.

3. M. TARRADELL, *Les Arrels de Catalunya*, 1962.

4. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974.

5. J. TARRÚS, *La cova de Mariver. Estudi tipològic dels seus materials: Epicardial, Montboló i Bronze*, 1978, Monografies del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

6. J. TARRÚS, *Els nivells ceràmics de les coves de Serinyà*, Memòria de llicenciatura, 1978, inèdita.

la cova dels Ermitons i el turó de les Corts (Empúries), on en els darrers mesos s'han identificat noves evidències de l'etapa cronològica que ens ocupa.

No cal dubtar que si en dos anys que ens preocupem d'aquest moment han aparegut ja deu jaciments nous del Neolític Antic i Montboló a les comarques gironines, un lapse de temps més gran hauria proporcionat encara noves estacions i més materials d'aquests períodes.

Malgrat tot pensem que ara ja és un bon moment per donar a conèixer el panorama actual, prou important, sense esperar més, però no hem volgut fer un recompte exhaustiu de tot allò que fins ara coneixem perquè excediria els límits d'aquest article.

Per això ens limitarem a presentar els materials ceràmics més interessants del Neolític Cardial/Epicardial i Montboló a les comarques gironines en un intent d'oferir una visió de conjunt vàlida.

No hem inclòs tampoc altres materials no-ceràmics, com fragments de braçalets de pissarra, peces de collaret, eines de sílex o d'os, que en alguns casos poden pertànyer també a aquests períodes a fi de cenyir-nos a les evidències més clares que en aquest cas seran sempre els fragments ceràmics.⁷ Per excepció incloem el punxó i l'espàtula d'os de la cova del Bisbe perquè formen un conjunt homogeni, trobat alhora, que no hem volgut separar.

No cal dir que a la majoria dels jaciments de què parlarem existeixen també altres materials d'èpoques diferents que no tocarem en aquest treball.

II. LA DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA. GENERALITATS

Com es pot observar al mapa de situació, tots els jaciments es troben als marges o al nord del riu Ter.

D'entrada hem de ressaltar també que els dos únics indrets a l'aire lliure (poblats?) estan prop de la costa, sobre uns turons, el Puig Mascaró i les Corts que devien d'estar voltats d'aiguamolls en aquella època, tal com encara passava a l'Edat Mitjana. És de suposar, doncs, que bona part de la seva dieta consistia en la recollecció de molluscs tal com les nombroses petxines trobades entre el material de les dues estacions sembla confirmar.

En canvi les coves, d'habitació segurament en aquest moment donades les seves proporcions i situació, les trobem sempre als cingles propers de les conques fluvials, formant a vegades extensos hàbitats

7. En treballs monogràfics sobre els diferents jaciments ja apareixeran aquesta classe de materials.

troglodites, temporals o fixos. Així passa amb les coves de les valls del Llierca-Oix-St. Aniol veritables llocs d'habitació amb grans entrades obertes al penya-segat sota del qual corren les aigües; o al conjunt de coves de la derta del Serinyadell situades al talús travertínic, a pocs metres de l'actual riera.

Podem pensar que la dieta d'aquests habitants de les coves devia consistir principalment en la caça dels animals que anirien abeurar-se als rius pròxims.

En un sol cas, a la cova de Mariver (Martís), podem creure en un enterrament del Neolític de Montboló⁸ segons dades extretes de l'excavació Corominas de l'any 1953. El cadàver estava col·locat d'est a oest (de cap a peus), lleugerament enterrat, i amb un aixovar consistent en una petita olla subesfèrica, dintre de la qual hi havia un punxó d'os, una pedra triangular (polidor?) i una fulla de sílex melat, que estava posada al costat del crani.

III. ELS MATERIALS I ELS PARALLELS

a) *El Puig Mascaró*

Els materials del Puig Mascaró que presentem provenen tots de les prospeccions efectuades per aficionats de Torroella de Montgrí, especialment Alvar Geli, entre els anys 1972-1975. Es conserven al Museu de Torroella de Montgrí.⁹

Cal indicar que les prospeccions efectuades l'octubre passat (1978), pel Servei Tècnic d'Excavacions Arqueològiques de Girona al mateix indret, varen proporcionar materials semblants, Epicardials i Montboló, dintre d'un mateix i potent estrat de sorres compactes. Amb això queda confirmada la presència dels dos tipus ceràmics esmentats al Puig Mascaró.¹⁰

Com a exemple de les ceràmiques epicardials observi's el vas subesfèric (fig. 1) de vora amb bisell suau i decoració de solcs més impressions d'unglades resseguint-los.

La superfície del vas estava polida, però generalment aquests fragments la tenen només allisada i el seu desgreixant està format sempre per grans partícules de mica i quars. Els colors solen ésser marrons clars i foscos.

8. J. TARRÚS, *La cova de Mariver...*, 1978, Banyoles.

9. Tenim preparat un article junt amb l'Enriqueta Pons per al Cypsela III, on s'estudien tots els materials apareguts fins ara al Puig Mascaró.

10. Dintre del present any 1979 apareixerà a la *Revista de Girona* un article sobre el resultat de les cates de prospecció al Puig Mascaró durant l'octubre de 1978.

A més a més dels solcs també hi ha, dintre de l'apartat Epicardial, altres decoracions al Puig Mascaró com cordons llisos sortints, impressions de pinta i mugrons ovalats sobre grans vasos.

Es ja conegut que als conjunts epicardials o postcardials del sud de França, Catalunya, Andalusia i Portugal (a València aquest món encara no està ben definit),¹¹ les decoracions ceràmiques són riques en solcs sovint resseguits per serrells d'incisions o fent quadrícula; cordons llisos o impressos, i també en motius executats amb pinta, que en aquesta fase substitueix ja del tot la clàssica petxina de càrdium.

A Catalunya tenim per ara pocs exemples d'aquesta decoració de solcs que caracteritza en canvi l'Epicardial del sud de França. Recordem els dos vasos cònics de la cova del Toll (Moià)¹² que es poden observar al Museu Arqueològic de Moià; el vas de les Quimeres III (Pradell, Tarragona);¹³ el vas amforoide de la cova dels Lladres (Vacarisses),¹⁴ i l'amforeta de la sepultura del Barranc d'en Fabra (Amposta).¹⁵

Per això el jaciment del Puig Mascaró pot ésser de gran importància per a l'estudi de la fase epicardial a Catalunya donada l'abundància de decoracions de solcs que hi apareixen i que li confereixen un aspecte força francès.

Com a paral·lels més clars només volem citar la fase tercera de la cova Gazel (Aude) i les ceràmiques de Peiró Signado (Hérault), totes elles molt pròximes al Puig Mascaró.¹⁶

Quant a les abundants mostres del Neolític de Montboló que existeixen al mateix jaciment, direm que es tracta bàsicament de nanses

11. J. GUILAINE, *Les récentes orientations du Néolithique Ancien en Méditerranée Occidentale*, a *Archeologia Atlantica*, 1-1, 1975; J. GUILAINE, *La neolitización de las costas mediterráneas de Francia y España*, a *Cuadernos de Preh. y Arq. Castellonense*, n.º 3, 1976; Actes: *Les Civilisations Néolithiques du Midi de la France*, Actes du Colloque de Narbonne, 1970, pàgs. 9-22; R. MONTJARDIN, *Essai sur l'Epicardial*, Sète, 1973; R. MONTJARDIN, *Le gisement néolithique d'Escanin 2 (B-R)*, a *Cahiers Rodaniens*, XV, 1969-1970; M. PELLICER, *El neolítico y el bronce de la cueva de la Carigüela del Piñar (Granada)*, 1961, Madrid; A. M.ª VICENT-A. M.ª MUÑOZ, *Segunda campaña de excavaciones en la cueva de los Murciélagos, Zuheros (Córdoba)*, a *Exc. Arq. en España*, n.º 77, 1969; J. GUILAINE-J. DA VEIGA FERREIRA, *Le Néolithique Ancien au Portugal*, a *B.S.P.F.*, t. 67, 1970; E. JUNYENT-J. PLA, *La cova dels Lladres (Vacarisses)*, a *Pyrenae*, VI, 1970, figs. 3 i 2, pàgs. 43-46; V. BALDELLOU, *La necrópolis Prehistòrica del Barranc d'en Fabra (Amposta)*, a *Bol. Arq. de Tarragona*, pàgs. 42-49, fascs. 113-120, 1971-1972; J. TARRÚS, *La cova de Mariver...*, 1978.

12. Ja citats per J. GUILAINE a *La Balma de Montboló...*, 1974.

13. S. VILASECA, *La cueva de las Quimeres III (Pradell, Tarragona)*, a *Ampurias*, VII-VIII, 1945 i 1946, pàgs. 83-90, fig. 1.

14. J. PLA-E. JUNYENT, *La cova dels Lladres...*, 1970.

15. V. BALDELLOU, *La necrópolis prehistòrica...*, 1971-1972.

16. Actes: *Les civilisations néolithiques*, Narbonne, 1970, fig. 1; GAZEL R. MONTJARDIN, *Essai sur l'épicardial*, 1973, pàgs. 22 i 23.

tubulars verticals i horitzontals sota la vora; nanses de cinta sortints; algunes vores amb mugró cònic a sota, i abundants vores de vasos més aviat petits (làm. I, figs. 2-5).

Com és normal en aquesta classe de ceràmica la pasta és dura, la superfície molt ben polida i els colors van dels marrons clars als foscos. Sempre és d'una gran qualitat que la diferencia perfectament de l'altre conjunt ceràmic epicardial.

Els paral·lels d'aquest primer neolític lllis, anterior als Sepulcres de Fossa (Sabadellenc-Solsonià) són nombrosos actualment a Catalunya, per a no esmentar el País Valencià i àdhuc Andalusia.¹⁷

A part del jaciment epònim de la Balma de Montboló (Vallespir) citarem només com a paral·lels més interessants la cova del Toll (Moià), les coves Gran i Freda de Collbató (Montserrat), les Grioterres (Vic), la cova de l'Or (St. Creu d'Olorda) i la cova de la Font del Molinot (Vilafranca del Penedès), que ens ha proporcionat una estratigrafia vàlida, on es veu aparèixer l'horitzó de Montboló, sots dels Sepulcres de Fossa i al costat de materials d'aire Epicardial.¹⁸

b) *El turó de les Corts (Empúries) (làm. II)*

El passat mes de febrer de 1979, avisats per Enriqueta Pons que els havia identificat, vàrem comprovar l'existència d'alguns fragments ceràmics del Neolític Antic de tradició cardial barrejats entre els materials de les Incineracions 15 i 17 de la necròpolis Parrallí (Empúries).

Aquest material està al Museu Monogràfic d'Empúries i en part havia estat publicat per M. Almagro.¹⁹

A part d'aquests fragments del neolític Antic també n'hi ha d'altres provistos de doble mamelló superposat que apunten a un neolític Final tipus Veraza.

La mostra que hem seleccionat per il·lustrar el moment antic d'aire cardial és prou característica.

Destacarem la vora i el fragment de panxa (fig. 6) decorada per una franja horitzontal d'impressions de pinta, més línies fetes amb

17. BERNARD MARTÍ, *La cova de l'Or (Alacant)*, SIP, València, 1977; M. PELLICER, *Estratigrafia Prehistòrica de la cueva de Nerja, a Exc. Arq. en España*, n.º 16, 1961, fig. 3, n.º 1 i 8.

18. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974; J. COLOMINES, *Prehistòria de Montserrat*, 1925, làms. XII i XXX. La cova del Toll. Materials al Museu Arqueològic de Moià. Tesina de Roger Marcet, Bellaterra, 1976. *La cova de les Grioterres*, Martí Cassany, Speleon 21, 1974. *La cova de l'Or (St. Creu d'Olorda)*. Materials al Museu de Molins de Rei i també de les actuals excavacions d'Oriol Granados, a qui agraïm que ens hagi deixat veure els materials, encara inèdits; V. BALDELLOU-J. GUILAINE-J. MESTRES-Y. THOMMERET, *Datacions C 14 de la grotte de la Font del Molinot, a Pyrenae*, XI, 1975.

19. M. ALMAGRO, *Las necrópolis de Ampurias*, II, 1955, pàg. 354.

càrdium de la qual pengen més franges verticals cap al fons. Aquest motiu és molt freqüent en el món de les ceràmiques impreses, ja sigui executat amb pinta o amb càrdium, encara que generalment porta també serrells d'incisions a cada banda de les faixes. El trobem des del Cardial Antic fins a l'Epicardial, on la petxina o la pinta són substituïdes preferentment per incisions.²⁰

A les mateixes comarques gironines els vasos del Reclau Viver (figs. 16-17) i de la Bora Tuna (fig. 48) són d'un estil semblant però ja amb serrells.

Els altres materials, nanses cilíndriques, d'ull estret, verticals i horitzontals sota la vora (figs. 7-8), o grans bols amb mugrons ovalats (fig. 9) són també molt corrents dintre dels conjunts de tradició cardial, i no insistirem sobre el particular.

La unitat d'aquests fragments queda reflexada per la presència de pastes gruixudes amb grollers desgreixants característics de les ceràmiques d'aquest moment.

Pensem que els materials del turó de les Corts poden pertànyer a un Cardial Final perquè no hi veiem cap decoració (solcs, cordons lliços) pròpiament epicardial.

c) *La cova dels Encantats (Serinyà). La vall del Ser (làm. III)*

Durant l'estudi realitzat a la nostra Memòria de Llicenciatura²¹ sobre els materials de les col·leccions Alsius, Bosoms, Corominas, Franch i sobre l'excavació Maluquer de la cova dels Encantats de Serinyà, que es guarden als Museus Arqueològics de Girona, Barcelona, i Banyoles, vàrem poder identificar nous fragments ceràmics propis del Neolític de Montboló que s'afegien als ja assenyalats per J. Guilaine.²²

Així, a part de les ja conegudes nanses tubulars verticals amb vora (figs. 10-11) que han permès de reconstruir el vas que les duia, una forma de carena baixa típica d'aquest neolític, hem localitzat els fragments de les figs. 12-15 entre altres que no incloem. Les nanses tubulars verticals, les de cinta sortint o els botons rectangulars, són ben

20. J. SAN VALERO, *La cueva de la Sarsa* (Bocairente, Valencia), 1950, SIP amb petxina: làms. XVIII, 2; XV; XII, 2; amb pinta: làm. XI, 4, 5; amb incisió: làm. V, 4; J. COLOMINES, *La Prehistòria de Montserrat*, 1925, fig. 63, n.º 1, amb petxina; J. GUILAINE, *Actes du Colloque de Narbona*, 1970. La cova de Gazel, fig. 1, amb incisió; R. MONTJARDIN, *Essai sur l'epicardial*, 1973, pàgs. 22 i 23.

21. J. TARRÚS, *Els nivells ceràmics de les coves de Serinyà*, 1978, inèdita. Memòria de llicenciatura.

22. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974.

coneguts al món de Montboló.²³ Només volem destacar l'olleta (fig. 12) que duu una nansa tubular vertical adornada amb dos cordons llisos perquè es tracta d'una decoració que no coneixem a la Balma de Montboló i que en canvi hem vist entre els materials de la cova de l'Or (St. Creu d'Olorda), en els trobem, aquests «bigotis», sobre nanses tubulars horitzontals i sobre botons rectangulars. També n'hi ha a la cova Freda de Collbató (Montserrat).²⁴

Cal assenyalar la no existència de ceràmiques de tradició cardial a la cova dels Encantats de Serinyà.

d) *La Vall del Serinyadell*

1) La cova del Reclau Viver (làms. IV-V).

Els materials que presentem provenen tots de l'excavació Corominas de l'any 1944 i es guarden al Museo Arqueològic Comarcal de Banyoles. Hem seleccionat els materials més característics de la fase antiga de tradició cardial (làms. V), que ens ofereixen una àmplia mostra de les decoracions d'aquest període.

Destacarem de seguida l'absència de decoració de petxina, cosa que ens situa en una fase tardana dintre de les produccions cardials.

La clàssica decoració del bol subesfèric (fig. 16) ja l'hem comentat més endavant i n'hem citat paral·lels.²⁵ En aquest cas es tracta de franges fetes amb pinta resseguides per un serrell d'incisions lenticulars profundes. És molt semblant a la decoració del vas de la Bora Tuna, de Llorà (fig. 48).

Igualment la decoració del fragment de bol (fig. 18), a base de faixes sense ordre de línies impreses per pinta, és un motiu força corrent durant tota l'època cardial.

Més interessant és la vora d'escudella decorada a l'exterior per solcs profunds (fig. 20). Aquest motiu que després retrobarem sobre formes carenades al calcolític de Fontbuisse és característic també de les ceràmiques epicardials.²⁶

Recentment durant les prospeccions d'octubre de 1978 al Puig

23. Cf. nota 28.

24. Materials de la cova de l'Or (St. Creu d'Olorda) al Museu de Molins de Rei i procedents de les actuals excavacions d'Oriol Granados; J. COLOMINES, *La Prehistòria de Montserrat*, 1925, làm. XXX.

25. Cf. nota 20.

26. Actes del *Colloque de Narbona*, 1970, Escanin 2, fig. 2; R. MONTJARDIN, *Essai sur l'epicardial*, 1973, pàg. 27, Baume Bourbon (Gard); planche 10, Monclus (Gard); pl. 3,1; Gazel (Aude); J. COURTIN, *Le néolithique de Provence*, 1974; Fontbrégoua, fig. 14, n.º 2.

Mascaró ens van aparèixer dues vores d'escudelles amb solcs iguals al nivell epicardial.²⁷

La gran gerra cilíndrica (fig. 21), decorada amb cordons impresos d'ungla, la trobem associada a conjunts del Cardial Final com al jaciment de Sablière du Val de Régoi (Bouches-Rhône), i també en ambients cardials no homogenis com a la cova de l'Or (Alacant).²⁸

Finalment el vas cilíndric (fig. 22) amb nansa de cinta, decorat amb cordons verticals que sobresurten de la vora, amb reforç intern, pertany a la sèrie de ceràmiques del cardial Final-Epicardial que hem anat localitzant al nord del Llobregat.²⁹ Igualment passa amb el fragment de la fig. 19 d'un vas diferent.

Recordem que aquesta mena de cordons llisos, amb reforç intern generalment, els trobem a la cova de Mariver, Encantades de Martís, S'Espasa, Ermitons, i al Puig Mascaró a les comarques gironines, i fora d'elles, a Catalunya, n'hi ha a la cova de Fontscalents (Collsupina), a la cova de les Ànimes (Vallès Occidental), a la cova Gran de Collbató i a la cova III de les Quimeres (Tarragona).³⁰

A la Península aquesta mena de cordons llisos els tenim documentats a la cova de la Sarsa (València)³¹ i a la cova de la Carigüela del Piñar (Granada).³² En aquest darrer jaciment conviuen amb materials més aviat postcardials que es concentren entre els estrats IV-X, en els quals ja no hi ha ceràmiques impreses ni de petxina ni de pinta.

Al sud de França els exemples són molt nombrosos. Destaquem només, sempre amb reforç intern, els fragments d'Escanin 2 (Bouches-Rhône), de la Baume Bonne (Basses Alpes) i de St. Apolis de Florensac (Herauld).³³ Aquests cordons llisos se solen col·locar al Midi francès entre un Cardial Final i un Epicardial.

En el cas del Reclau Viver pensem que tot el conjunt cal situar-lo

27. E. PONS-J. TARRÚS, *Notícia sobre cates al Puig Mascaró*, 1978, ja esmentada, que sortirà a la *Revista Girona*.

28. *Préhistoire de la France*, Niça, 1976; *Les civilisations néolithiques en Provence*, de J. Courtin, pàgs. 256-259, fig. 2, n.º 24. Cardial Final; BERNARD MARTÍ, *La cova de l'Or* (Alacant), SIP, València, 1977, lám. II, 8 i 11.

29. J. TARRÚS, *La cova de Mariver...*, 1978; J. TARRÚS, *Els nivells ceràmics de les coves...*, tesina inèdita, 1978.

30. R. BATISTA-A. PETIT, *La cueva sepulcral de Fontscalents* (Collsupina), a *Ampurias*, XXXV, 1973, figs. 1-6, pàgs. 205-212. Segons notícia de R. Ten n'hi ha també a la cova de les Ànimes (Vallès Occidental); J. COLOMINES, *La Prehistòria de Montserrat*, 1925, lám. XIV; S. VILASECA, *La cueva III de las Quimeres...*, 1945-1946, fig. 3.

31. SAN VALERO, *La cueva de la Sarsa*, 1950, n.ºs 98, 106, 118, 119, 133, 135 de l'inventari del llibre.

32. SOLEDAD NAVARRETE, *La cultura de las cuevas con cerámica decorada de Andalucía Oriental*, Granada, 1976. Estrat IV, lám. LXXXIX, 2; estrat V, lám. XXXVIII, 1; estrat VI, lám. XXXIX, 2; estrat VII, lám. XCVII, 3; estrat X, lám. CXXI, 4.

33. R. MONTJARDIN, *Le gisement néolithique...*, 1969-1970, figs. 61 i 62; J. COURTIN, *Le néolithique de la Provence*, 1974, fig. 3, n.º 2; R. MONTJARDIN, *Essai sur l'epicardial*, 1973, pàgs. 19 i 20.

en un Cardial Final amb alguns elements, com el fragment de la fig. 20, d'aire més aviat Epicardial.

A la làmina V (figs. 23-25) hem recollit algunes formes ceràmiques llises que podrien pertànyer ja al món de Montboló.³⁴ Són de colors molt foscos i de pasta dura. A part d'aquests també hi ha tres fragments d'un vas amb cordons llisos fent «bigotis» com a motiu decoratiu.

2) La cova de Pau Cata de Pau II (làm. VI, figs. 26-34).

Aquest materials foren extrets pel Dr. J. M.ª Corominas a l'any 1973 i es guarden al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

En aquesta Cata de Pau II és on trobem alguns dels pocs fragments decorats amb càrdium de les comarques gironines (figs. 26 i 31). Un d'ells inclús duu una filera d'impressions del natis de la petxina resseguint una zona incisa, motiu freqüent tant a la Sarsa com a Montserrat.

Els altres fragments (figs. 27-30 i 32) estan realitzats amb pinta però pertanyen igualment a les més clàssiques decoracions del món cardial.

En tenim paral·lels a la cova de la Carigüela del Piñar a l'estrat XVI, a més a més que és el més pregon dels nivells ceràmics del jaciment.³⁵

Aquests materials de Pau II, tots de pasta gruixuda i desgriant groller, poden situar-se com a mínim en un Cardial Final.

L'altre lot interessant són les dues nanses tubulars verticals, una amb vora, sobre fragments molt ben polits de color marron clar (figs. 33-34). Aquests clars elements del Neolític de Montboló apareixen en aquest cas sense que una fase epicardial més tardana els uneixi amb els fragments de tradició cardial anteriors.

3) La cova de Mollet III (làm. VI, figs. 35-36).

Aquests fragments foren trobats també per J. M.ª Corominas a l'any 1972 quan excavà la cova. Es guarden al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

Destacarem el fragment de la fig. 36, que forma part d'un bol

34. Cf. nota 18.

35. M. PELLICER, *El neolítico y el Bronce de la cueva de la Carigüela...*, Madrid, 1961, làm. III, 2 (estrat XVI), fig. 23, n.º 17.

amb decoració cardial fent faixes perpendiculars a la vora. L'altre (fig. 35) duu una decoració feta amb pinta de línies inacabades.

També podem incloure aquest grup de ceràmiques en un Cardial Final aproximadament.

Recordem que totes aquestes coves del Serinyadel estan a molt poca distància una de l'altra i lògicament els materials han d'ésser semblants.

e) *La Vall del Fluvià*

1) *La cova de Mariver* (làm. VII).

La cova de Mariver fou excavada pel Dr. J. M.ª Corominas entre els anys 1952-1953. Els materials es guarden al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

Hem seleccionat aquí els vasos i fragments de la cova més interessants d'acord amb els períodes que estudiem. Per a una més extensa informació cal acudir a la publicació que fa poc ha sortit sobre aquesta cova.³⁶

Els materials de tradició cardial d'aquest jaciment (figs. 37-40) es caracteritzen pels grans vasos coberts de cordons llisos amb reforç intern; una amforeta igualment cordada, i una olla amb coll que duu una nansa de la qual pengen dos cordons impresos (bigotis). Aquest darrer vas és llis, fora d'unes impressions a la vora, i s'acosta ja a les modes que poc després introduirà de ple el neolític de Montboló.

Un paral·lel clar, però amb decoració cardial, el coneixem a la cova de St. Vérédème (Vall du Gardon).³⁷

De l'amforeta decorada amb sèries de quatre cordons n'hi ha un paral·lel exacte a la cova de les Quimeres III (Tarragona), que duu barretes biforades a cada banda de la panxa.³⁸

Dels vasos decorats amb cordons llisos més reforç intern ja n'hem parlat abans i no hi volem insistir altra vegada (veure notes 27-31). Només cal remarcar que el fragment de la fig. 40 és un fons convex resseguit per un cordó circular barrat a l'interior per més cordons llisos.

Aquests materials de la cova de Mariver els consideràvem pròpiament epicardials per la manca de decoració de petxina o tan sols impresa entre una massa de fragments força considerable. A partir de

36. J. TARRÚS, *La cova de Mariver...*, 1978.

37. J. ARNAL *et alii*, *Les Styles céramiques de Néolithique français*, a *Préhistoire*, XIX, 1960, fig. 20, n.º 3.

38. S. VILASECA, *La cueva III de las Quimeres...*, 1945-1946, fig. 3, pàgs. 83-90.

Mariver i dels paral·lels trobats aquesta classe de decoració cordada la considerem característica d'un Epicardial força estès a les nostres comarques, que sol trobar-se associat quasi sempre a ceràmiques de tipus Montboló.

Si ens fixem ara en els fragments tipus Montboló (figs. 41-43) veurem que ens tornem a trobar amb les nanses tubulars verticals i amb altres vasos globulars llisos dels quals destacarem la fig. 43, amb coll i un mugró, ben característica d'aquest moment.³⁹ Les superfícies són ben polides i de colors marrons foscos a grisos.

2) La cova de les Encantades de Martís (lâm. VIII).

El Dr. J. M.ª Corominas excava la cova entre els anys 1953-1957. Els materials es guarden al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles i constitueixen un riquíssim conjunt del Calcolític i de l'Edat del Bronze sobretot.

Ara només destacarem uns pocs vasos i fragments indubtablement neolítics que pertanyen als períodes que ens ocupen.

D'entrada observem el fragment decorat amb cordons llisos (fig. 47), l'únic que hem localitzat de la cova de les Encantades de Martís semblant als de Mariver. Lògicament considerem aquest fragment com epicardial igual que els de la cova veïna de Mariver.

A part tenim els vasos de les figs. 44-45 i la nansa tubular horitzontal (fig. 46), que considerem propis del neolític de Montboló. Es tracta altra vegada de superfícies ben polides i de color gris fosc en aquest cas.

L'olla amb coll i quatre nanses oposades sota la vora, troba paral·lels a la mateixa Balma de Montboló.⁴⁰

En canvi l'olleta globular amb barreta quadriforada sembla d'entrada una forma més pròpia del Neolític Mitjà tipus Chassey, on se la troba correntment. No obstant veiem que també existeix entre les ceràmiques tipus Montboló a la mateixa Balma epònima; a la cova de les Grioterres (Vic), i a la cova de l'Or (Sta. Creu d'Olorda) per exemple.⁴¹

Així doncs, donada la presència d'altres elements clarament Montboló a la cova, pensem que aquesta olla amb barreta quadriforada cal també incloure-la en aquest conjunt.

39. Cf. nota 18.

40. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974, fig. 14, n.º 1 i 2.

41. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974, figs. 19, n.º 1; 12, n.º 5 i 6; 10, n.º 3; MARTÍ CASSANY, *La cueva de les Grioterres*. Speleon 21, 1974, fig. 9, n.º 3 i 4. Materials de la cova de l'Or (St. Creu d'Olorda) de les excavacions d'Oriol Granados i també els del Museu de Molins de Rei.

f) *La Vall del Llèmena. La cova de la Bora Tuna de Llorà* (lám. IX)

De les antigues excavacions del Dr. Lluís Pericot i de M. Pallarès de l'any 1920⁴² coneixem dos vasos, que es guarden al Museu Arqueològic de Barcelona, propis del Neolític Antic, entre una massa de materials ja coneguda de l'Edat del Bronze Final.

Molt espectacular, només comparable a les produccions de les coves de Montserrat o de les coves valencianes, és l'olla subesfèrica amb nansa tubular vertical decorada tota ella de faixes impreses per pinta resseguides de serrells d'incisions lenticulars (fig. 48). Aquest motiu a base de franges horitzontals i verticals és característic del montserratí més clàssic. Part de la decoració està incrustada de pasta blanca que pot ésser natural o artificial perquè no ho hem comprovat.

Ja hem citat paral·lels d'aquesta mena de decoració que trobem, com ja dèiem, des del Cardial Antic a l'Epicardial⁴³ variant l'eina emprada que pot ésser la petxina, la pinta, o el punxó. Recordem només la semblança gran que té amb el vas del Reclau Viver (figs. 16-17).

Per altra banda el vas amforoide (fig. 49) amb cordó i pastilla aplicada (en resta només el senyal) és un tema corrent al món cardial. Les pastilles aplicades són freqüents en aquests ambient, recordem si més no el cas de la cova Freda de Collbató i el de la Baume de Fontbrégoua (Salernes).⁴⁴ Es troben molt sovint intercalades entre els cordons llisos que relliguen els grans vasos.

Aquest conjunt de la Bora Tuna de Llorà ens sembla pròpiament cardial, paral·lel al de la cova de Pau II, malgrat de tenir una decoració executada amb pinta, perquè ja hem explicat que, al nostre entendre, pinta-càrdium conviuen des de bon començament.⁴⁵ Així les coses seguint la tònica de les comarques gironines, el situariem com a mínim en un Cardial Final.

g) *La Vall del Ter. La cova del Pasteral (La Cellera de Ter)* (lám. X)

Aquests materials varen ésser publicats per F. Riuró a l'any 1942 i es guarden al Museu Arqueològic de Girona.⁴⁶

42. LLUÍS PERICOT-M. PALLARÉS, *La cova de la Bora Tuna de Llorà*, a *A.I.E.C.*, VII, 1921-1926; CONXA PUERTAS, *El material hallstático de la Bora Tuna*. Memòria de llicenciatura inèdita, Madrid, 1974.

43. Cf. nota 20.

44. COLOMINES, *Prehistòria de Montserrat*, 1925, cova Freda, lám. XXXV, a *Préhistoire Française*, Niça, 1976, II, pàg. 258, fig. 2.

45. Cf. nota 35.

46. F. RIURÓ, *La cueva del Pasteral (la Cellera de Ter)*, a *Ampurias*, IV, 1942, pàgs. 188-204.

El vas amb coll de la fig. 50, dibuix realitzat a partir d'una nansa tubular vertical amb vora, és una de les formes més típiques del neolític de Montboló.⁴⁷ La superfície torna a ésser molt ben polida i d'un color marronós clar en aquest cas.

El fragment de la fig. 51, decorat amb solcs profunds fent quadrícula, ens sembla ben propi de l'Epicardial; on aquesta mena de decoració és freqüent.⁴⁸

h) *Les Valls del Llierca-Oix-St. Aniol*

1) La cova del Bisbe (lám. XI).

Aquests materials pertanyien a la col·lecció dels germans Danés i Torres d'Olot. Varen excavar la cova els anys 1933-1934, publicant en part els seus resultats.⁴⁹ Actualment s'han repartit entre els seus descendents i es guarden en cases privades d'Olot i Barcelona.

A la làmina XI (figs. 52-53; 55-56) hem recollit la totalitat d'aquests materials, a excepció d'una vora d'olleta igual a les dibuixades que no incloem.

El mugró rectangular de la fig. 54 el vàrem trobar l'any passat (3-II-1978) en el curs d'una visita de reconeixement a la cova, que està totalment regirada, sense cap possibilitat d'una excavació científica.

Com es pot observar de seguida es tracta d'un conjunt ben típic del Neolític de Montboló, on aquesta mena d'olletes amb nanses tubulars horitzontals són prou conegudes (figs. 52-53). Igualment el botó rectangular (fig. 54) és característic d'aquest moment.⁵⁰

Les superfícies estan perfectament polides i són d'un color marron xocolata.

Del punxó i de l'espàtula d'os trobats per J. Danés al mateix temps que la ceràmica en coneixem també clars paral·lels en aquest període,⁵¹ com per exemple a la mateixa Balma de Montboló.

És força interessant la unitat d'aquests materials tots ben propis

47. Cf. nota 18.

48. R. MONTJARDIN, *Essai sur l'epicardial*, 1973, cova de Monclus, pl. 10.

49. J. DANÉS, *El Cor de la Garrotxa. Les coves del Bisbe i dels Ermitons*, a *Bull. Cent. Exc. Cat.*, n.º 472, 1934, pàg. 341; Id., *Preterits Olotins*, Olot, 1949. Agraïm als descendents de J. Danés les facilitats que ens han donat per dibuixar els materials que guardaven de la cova del Bisbe.

50. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974, fig. 9, n.º 3, 4, 9; fig. 35, n.º 1 i 2; fig. 12, n.º 7 i 8; fig. 26, n.º 3. Materials de la cova de l'Or al Museu Arqueològic de Molins de Rei i també de les excavacions d'Oriol Granados, que estan en l'actualitat al taller de restauració del Departament de Prehistòria, a Pedralbes.

51. J. GUILAINE, *La Balma de Montboló...*, 1974, fig. 11.

del món de Montboló. No hem localitzat en canvi cap senyal de ceràmiques de tradició cardial.

2) La cova de S'Espasa (làm. XII, figs. 57-59).

Aquests materials, uns 800 fragments en total de diversa cronologia, provenen de les visites efectuades a la cova pel Grup d'Espeleologia d'Olot vers l'any 1970, i que després foren publicats per N. Soler i G. Alcalde a la *Revista de Girona*.⁵²

Actualment es guarden al Museu Arqueològic d'Olot. En aquest article hem fer una selecció dels materials que més ens interessaven de cara als períodes que estudiem, dintre dels ja publicats pels autors esmentats (figs. 57-59).

Ens tornem a trobar amb els característics cordons llisos verticals a la vora de la cova de Mariver, Reclau Viver, Puig Mascaró, etc., que a les nostres comarques cavalquen entre un Cardial Final i un Epicardial (notes 27-31). Remarquem que el fragment de la fig. 59 és un fons convex amb cordó circular més altres que puguen cap a la vora del vas, semblant al ja comentat de la cova de Mariver (fig. 40).

El vas cilíndric gran, amb bisell suau, i decorat per un ample cordó imprès de múltiples ditades, més una aplicació en creixent, no és desconegut en aquests ambients. Parallels d'aquesta decoració els trobem a la cova de la Sarsa (València) i a la cova Gran de Collbató entre molts d'altres.⁵³

Es tracta de ceràmiques de superfície allisada, gruixudes, amb gran desgredant.

En aquest cas ens decantem per considerar Epicardial aquest conjunt de la cova S'Espasa, per la manca absoluta de decoracions impreses entre un lot considerable de materials, sempre amb decoració cordada a més a més, pel que fa almenys al període que ens ocupa.

3) La cova dels Ermitons (làm. XII, figs. 60-61).

Arran de l'excavació i publicació de la cova dels Ermitons per A. M.ª Muñoz i per Lluïsa Pericot, efectuada la primera entre els anys 1970-1971 i apareguda la segona al *Pyrenae*, XI,⁵⁴ ens vàrem adonar

52. N. SOLER-G. ALCALDE, *La cova de S'Espasa*, a *Revista Girona*, n.º 82, 1978, pàgs. 4-48.

53. J. SAN VALERO, *La cueva de la Sarsa...*, 1950, làm. IV.

54. A. M.ª MUÑOZ-LLUÏSA PERICOT, *La cueva dels Ermitons*, a *Pyrenae*, XI, 1975, pàgs. 7-27.

de la possible presència de materials del Neolític Antic a l'esmentada cova de la Vall del Llierca.

Revisades les caixes del material extret, que es guarden actualment al Museu Arqueològic de Girona, hem comprovat aquella suposició. En efecte, a part del fragment (fig. 60) provist de cordons llisos fent quadrícula que ens va cridar d'antuvi l'atenció en la publicació citada, n'hem localitzat d'altres amb decoracions semblants que ens informen d'una fase Epicardial a la cova dels Ermitons (no hem localitzat ni un fragment imprès) igual a la de S'Espasa (notes 27-31).

A més a més, dintre de les mateixes caixes de l'excavació dels anys 1970-1971, hem identificat clares mostres ceràmiques del Neolític de Montboló, vasos i fragments, dels quals com a mostra dibuixem la nansa tubular vertical de la fig. 61. Les superfícies d'aquestes darreres ceràmiques són llises i molt ben polides, de color marron clar groguenc, diferenciant-se perfectament dels fragments amb cordons que són gruixuts, allisats i amb gran desgriquant.

IV. LES CONCLUSIONS

En resum podem dir que dels 13 jaciments estudiats n'hi hauria 5 amb materials ben bé cardials, però de la seva fase final, que serien les coves del Serinyadell (Reclau Viver, Pau II, Mollet III), la cova de la Bora Tuna de Llorà i l'estació en superfície de les Corts (Empúries).

Dintre de la mateixa tradició montserratina, però ja en una fase més tardana —Epicardial—, hi hauria evidències en 6 jaciments: el Puig Mascaró, les coves del Fluvià (Mariver i Encantades), la cova del Pasteral i dues coves de Sadernes (S'Espasa i Ermitons).

Amb materials exclusivament Montboló (dintre dels períodes que ens ocupen) hi hauria les coves dels Encantats (Serinyà) i del Bisbe (Sadernes), amb conjunts importants i característics. A més a més existeixen ceràmiques d'aquest moment també al Puig Mascaró, Mariver, Encantades de Martís, Reclau Viver, Pau II, Pasteral i Ermitons, al costat de materials cardials o epicardials. En total hi ha evidències del Neolític de Montboló en 9 jaciments de les comarques gironines actualment.

Les formes del moment cardinal-epicardial són bàsicament grans bols subesfèrics o hemiesfèrics, amb nanses o mugrons a vegades, que solen tenir la vora bisellada (figs. 1, 16, 48); grans vasos cilíndrics o cònics decorats per cordons llisos que els cobreixen totalment i que duen prop de la vora un reforç intern (figs. 21-22, 39, 57, 58), i olles globulars amb nansa i amforetes de coll alt (figs. 37 i 38). Els fons

són sempre convexos i les superfícies polides o allisades, mai raspallades com passa amb els vasos epicardials del sud del Llobregat (cova dels Dos, de l'Or, coves del Penedès).

Quant a les decoracions d'aquesta fase cal observar d'entrada l'extrema escassetat de motius fets amb petxina. Només en coneixem a Pau II, Mollet III i al turó de les Corts, sempre però amb caràcter purament testimonial.

En canvi els fragments decorats amb pinta, que imita els mateixos motius cardials, són sempre nombrosos a les nostres comarques. En trobem a les coves del Reclau Viver, Pau II, Mollet III, Bora Tuna, al turó de les Corts i al Puig Mascaró (no inclosos).

Cordons impresos d'ungla o dit en tenim al Reclau Viver, a S'Espasa i a Pau II, encara que no incloem tampoc aquest darrer a la làmina corresponent.

Els vasos coberts de cordons llisos són presents al Reclau Viver, Mariver, Encantades, Puig Mascaró, S'Espasa i Ermitons.

Finalment les decoracions incises les coneixem al jaciment de Pau II, a la cova del Reclau Viver i al Puig Mascaró.

L'escassetesa d'impressions de petxina i l'abundància de cordons llisos o impresos, els motius cardials executats exclusivament amb pinta i la presència en alguns jaciments de decoracions incises, ja pròpiament epicardials, ens parlen sens dubte d'una fase tardana dintre del món de les ceràmiques montserratines o cardials a les comarques gironines.

Preferentment Epicardials serien les decoracions incises del Puig Mascaró i del Reclau Viver per exemple, i els cordons llisos amb vorell intern (Mariver, S'Espasa, Reclau Viver) que sovint trobem plegats.

Les formes del Neolític de Montboló a les comarques gironines són bàsicament els vasos de carena baixa suau (fig. 10) amb dues nanses tubulars verticals; les olletes de parets sinuoses, amb nanses tubulars verticals o horitzontals (figs. 12, 52-53); les olles globulars de coll ben diferenciat amb nanses tubulars verticals, quatre nanses cilíndriques oposades sota la vora, o bé amb mugrons ovalats (figs. 43, 44, 50), i l'olleta globular amb barreta quadriforada de la fig. 45 de les Encantades de Martís.

Com a motius decoratius sobre aquestes ceràmiques llises només coneixem, a les nostres comarques, els cordons llisos (bigotis) que surten de les nanses en alguns vasos (fig. 12). També n'hi ha d'aquests bigotis al Reclau Viver i a les Encantades de Martís, en fragments sense nansa que no hem inclòs.

En canvi sabem que en altres jaciments de Catalunya, com a la

cova de les Grioterres (Vic)⁵⁵ o a la cova de l'Or (St. Creu d'Olorda),⁵⁶ han aparegut nanses tubulars montbolós decorades per fines incisions fent triangles o quadrícules, fetes sembla amb la pasta seca.

D'aquestes fines incisions n'hi ha també a la Balma de Montboló, però mai no arriben a formar motius com en el cas de les coves esmentades. Cal destacar igualment la gran qualitat de pasta i superfície de tots els vasos Montboló de la Catalunya sud, que en conjunt formen un grup ara ja més ben conegut i estès que al nord dels Pirineus.

Sobre la cronologia absoluta d'aquests períodes Cardial-Epicardial de què hem parlat, ens remetrem a les recents publicacions sobre el tema⁵⁷ i resumirem dient que avui dia s'allarga el fenomen montserratí entre el 6000-4300 aproximadament, moment en què degenera o canvia a noves decoracions que substitueixen la impressió (pintapetxina) per incisions i cordons llisos bàsicament.

El producte d'aquesta evolució, l'Epicardial o Postcardial, es perllonga entre 4300-3900 aproximadament, entrant àdhuc més endins del quart mil·lenni en algunes zones (Andalusia-Portugal). Sobre aquesta lenta evolució del món cardial posseïm nombroses datacions per C 14,⁵⁸ en canvi ens manquen dades d'aquesta mena per al neolític de ceràmiques llises, Montboló, immediatament posterior o coetani a vegades.⁵⁹

Malgrat tot sembla que s'ha de concebre l'espai entre 3900-3600 aproximadament per al desenvolupament de les ceràmiques llises de Montboló.

La seva posició relativa damunt del cardial-epicardial i sota dels Sepulcres de Fossa-Chassey, ve assegurada de moment per les estratigrafies de la Font del Molinot; de la Balma de l'Espluga, segons notícies de M. Llongueras, i per la cova de Gazel (Aude), on apareixia un horitzó de ceràmiques llises damunt de l'epicardial local,⁶⁰ a part d'altres jaciments francesos on apareixen ceràmiques llises sota del Chassià clàssic, de tipologia encara força cardial (Escanin 2, Camprafaud).

55. MARTÍ CASSANY, *La cueva de les Grioterres*, Speleon 21, 1974.

56. Entre els materials d'Oriol Granados de la cova de l'Or, St. Creu d'Olorda, a qui agraim la notícia.

57. R. MONTJARDIN, *Essai sur l'epicardial*, 1973, Sète; J. GUILAINE, *Les récents orientations du Néolithique...*, 1975; A. M.ª VICENT-A. M.ª MUÑOZ, *Segunda campaña en la cueva de los Murciélagos (Zuheros)*, 1969; V. BALDELLOU et alii, *Datations C 14 de la grotte de la Font del Molinot, a Pyrenae*, XI, 1975; Actes de *Les civilisations néolithiques dans les Midi de la France*, Narbona, 1970; J. TARRÚS, *La cova de Mariver...*, 1978; J. RODRÍGUEZ, *Datations C 14 dans la grotte de Camprafaud*, a *B.S.P.F.*, t. 67, 1970, pàgs. 210 i 211; M. FERNÁNDEZ-A. MOURE, *Verdelpino. Nuevas fechas C 14 para el neolítico Peninsular*, a *Trab. de Preh.*, vol. 31, Madrid, 1974.

58. Cf. nota 57.

59. V. BALDELLOU, *Datations C 14...*, a *Pyrenae*, XI, 1975.

60. Actes de Narbona, 1970. *Les Civilisations...* Cova de Gazel, fig. 1.

Per acabar, volem fer una sèrie de reflexions sobre la relació entre les ceràmiques del Cardial Final-Epicardial i les pròpies del neolític de Montboló a les comarques gironines i per extensió a Catalunya.

Si observem les làmines d'aquest treball veurem com quasi sempre coincideixen els materials del Cardial Final o Epicardials amb les ceràmiques llises de Montboló en els jaciments de les nostres comarques. Això passa al Reclau Viver, Pau II, Puig Mascaró, Mariver, Encantades, Pasteral i Ermitons, per tant en 7 jaciments dels 13 estudiats.

Això mateix passa a molts jaciments de Catalunya⁶¹ i també de València.⁶² Cal pensar que això és lògic perquè es considera que aquest horitzó de ceràmiques llises amb què s'inicia el Neolític Mitjà substitueix precisament els complexos cardials-epicardials anteriors. L'únic problema és que en les recents estratigrafies de la Font del Molinot, de la cova del Toll⁶³ i del Puig Mascaró (prospeccions d'octubre de 1978) s'ha trobat ceràmiques típiques de Montboló al costat d'altres elements — cordons llisos, incisions — de caràcter epicardial.

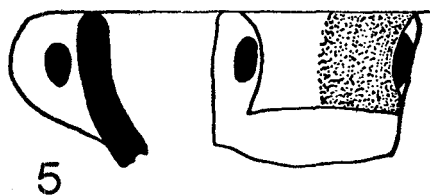
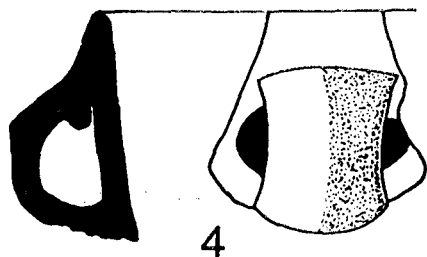
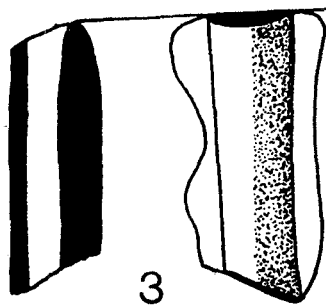
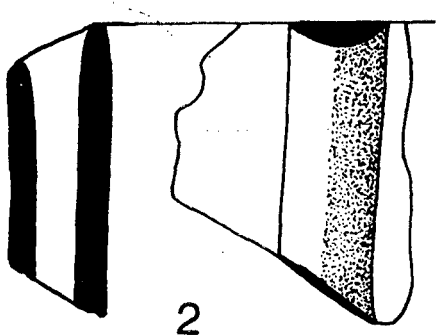
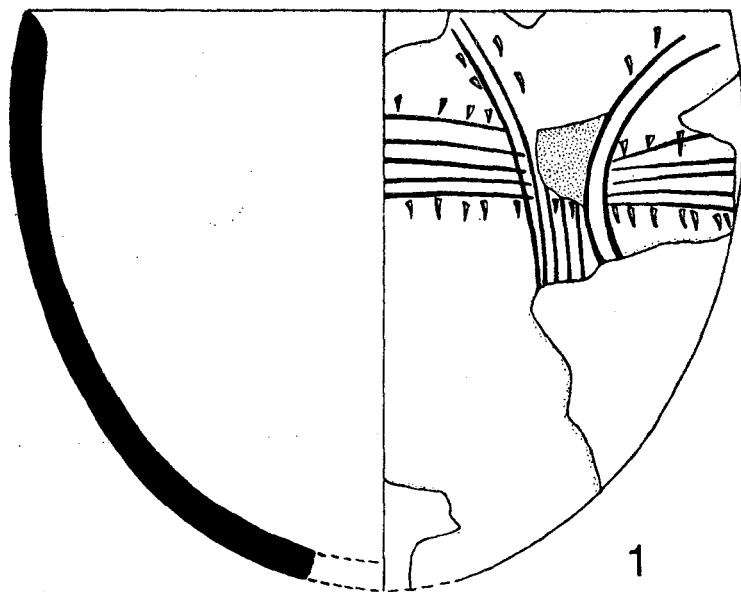
Així les coses haurem de pensar en una convivència temporal entre els grups epicardials i els primers elements dels grups montboló a Catalunya?

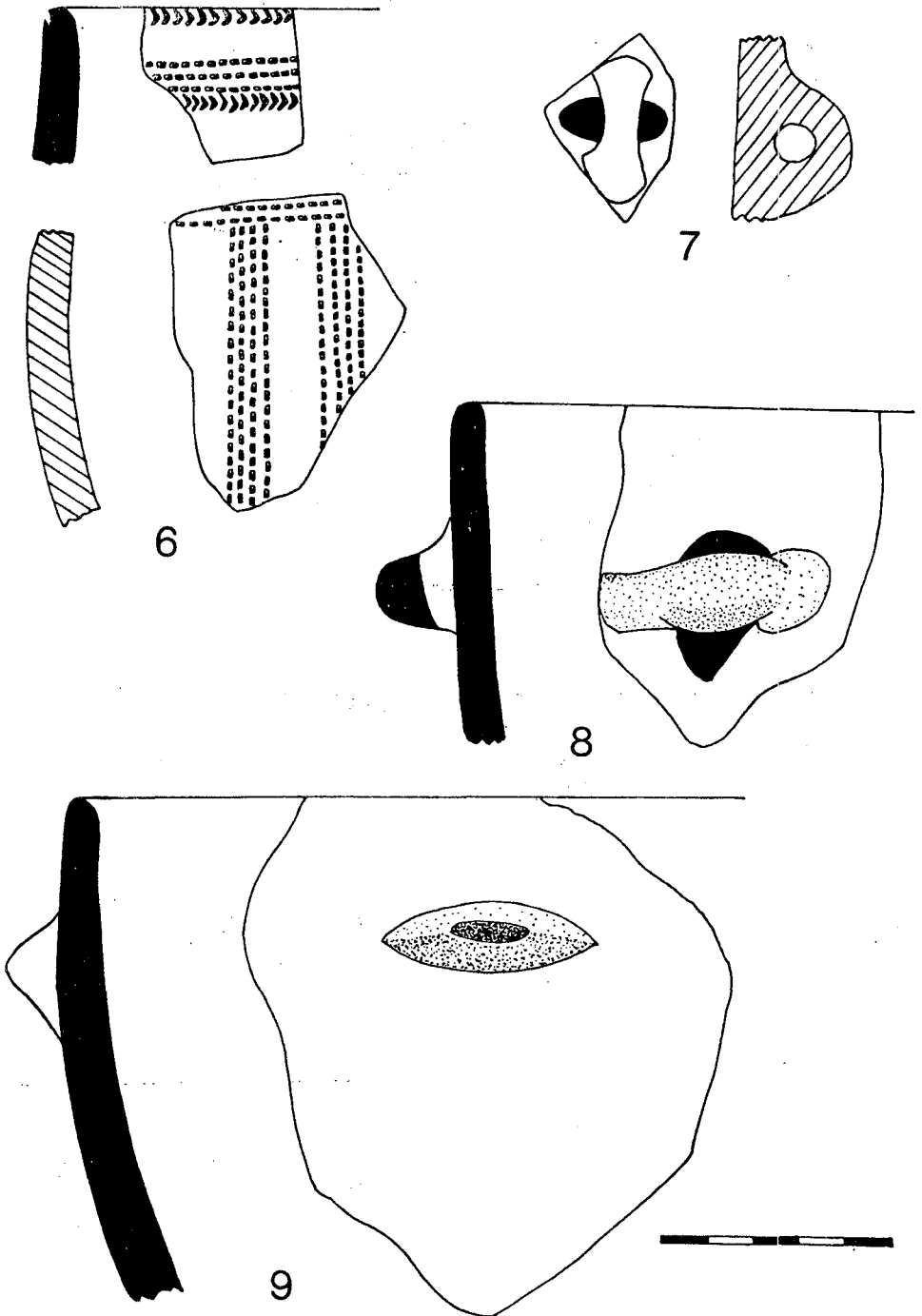
Es tracta simplement de perduracions o bé de coincidències (només podem parlar de tres estratigrafies) que l'únic que denoten és el curt lapse de temps que hi va haver entre les dues cultures? És difícil de pronunciar-se en aquest moment. Esperem que estratigrafies més detingudes al Puig Mascaró i la publicació dels resultats de les campanyes 1976-1977 a la cova del Toll ajudin a aclarir aquesta incògnita.

61. Per exemple a les coves del Toll (Moià), Mòntserrat (Gran i Freda), Bolet (Mediona), l'Espluga (St. Quirze de Safaja), Can Montmany (Pallejà), Or (St. Creu d'Olorda) i Font del Molinot (Vilafranca del Penedès), entre altres.

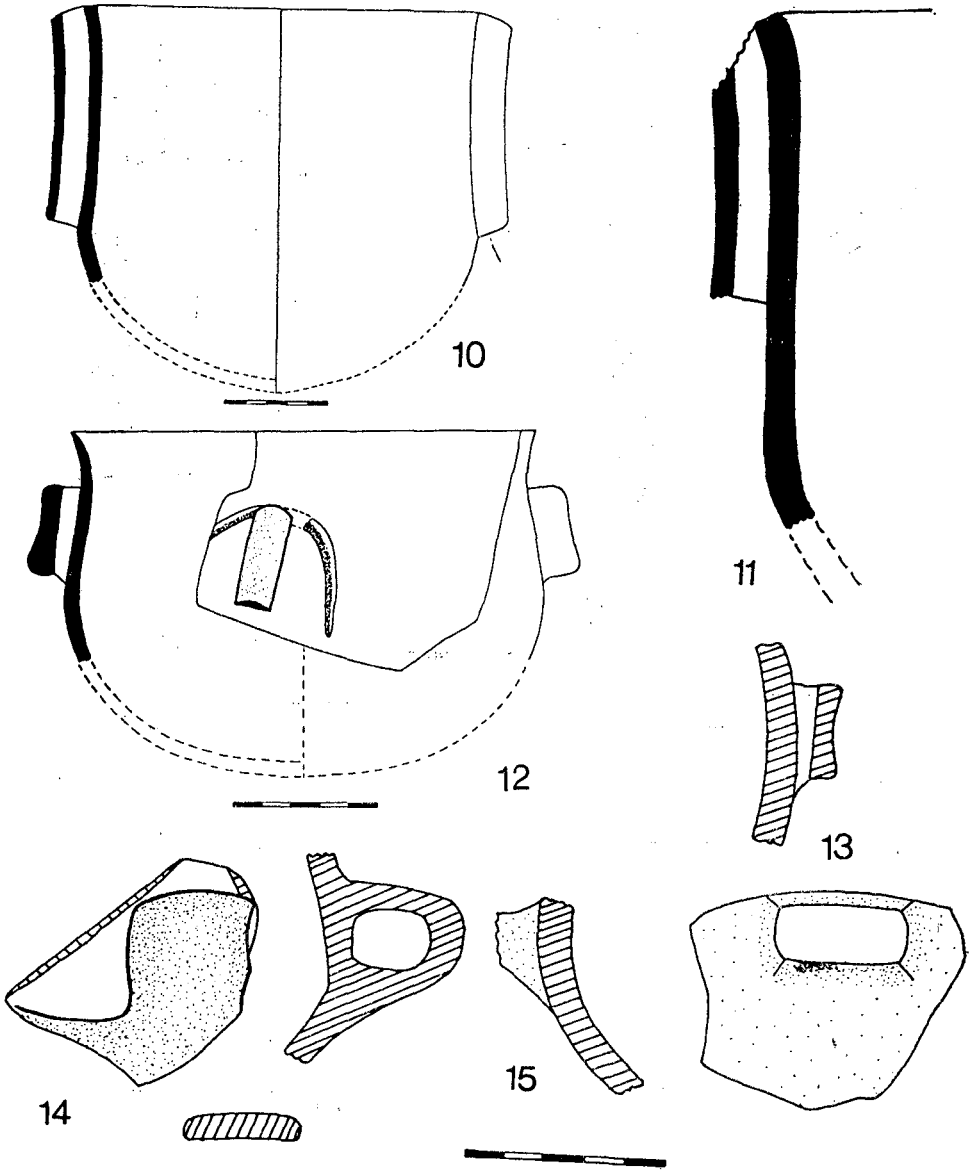
62. Cf. nota 62.

63. Segons notícies de M. Llongueras sobre les campanyes 1976-1977, a qui agraïm la informació.

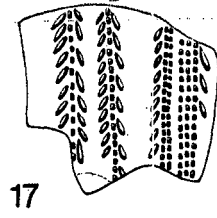
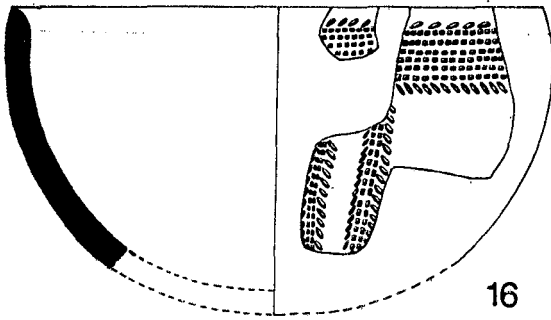

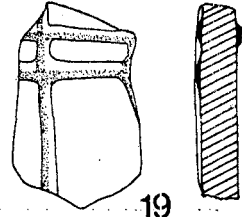
Turó de les Corts (Empúries). Materials de tradició cardial.

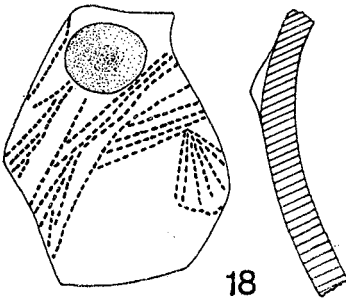
Cova dels Encantats (Serinyà). Materials del Neolític de Montboló.

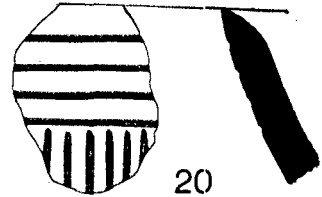
17

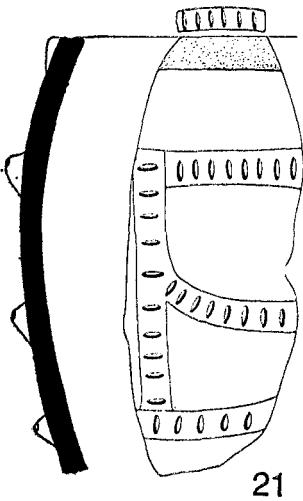
19

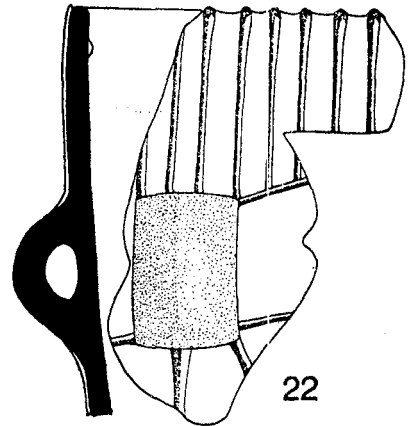
18

20

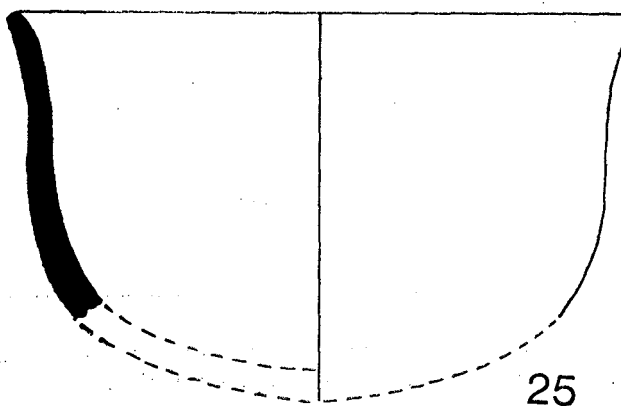
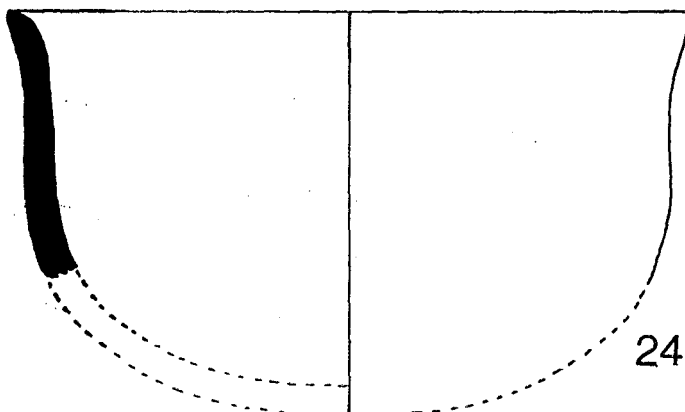
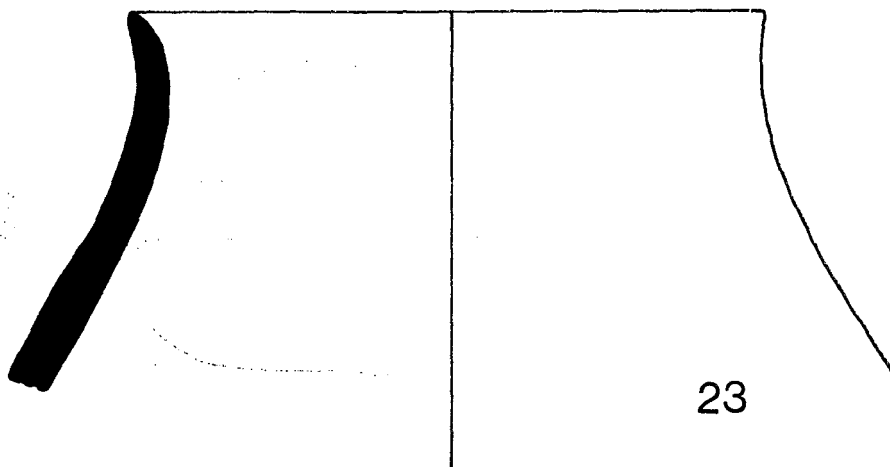

21

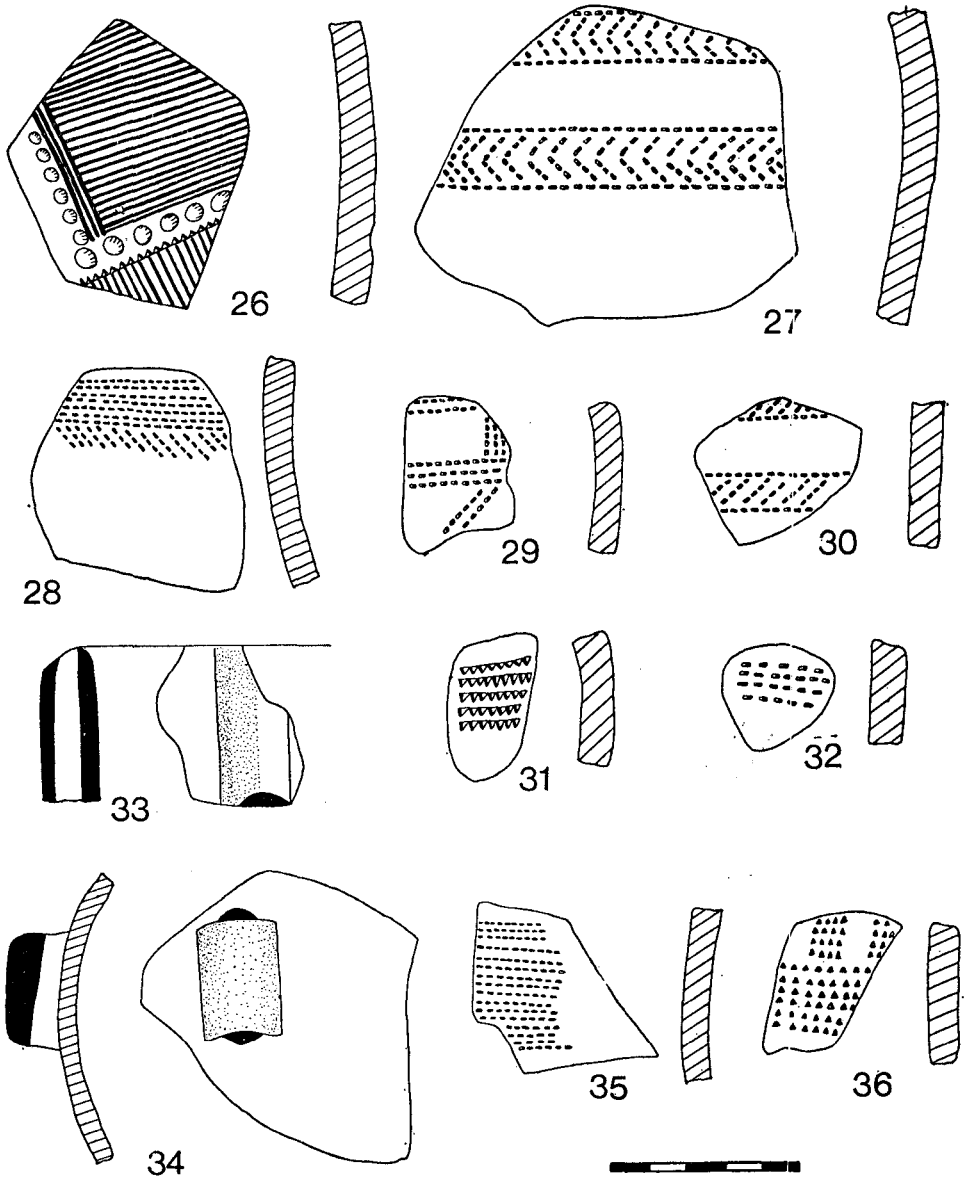

22

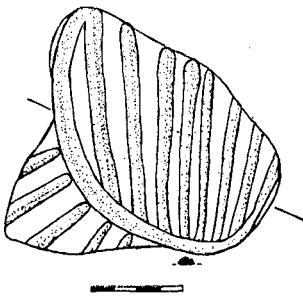
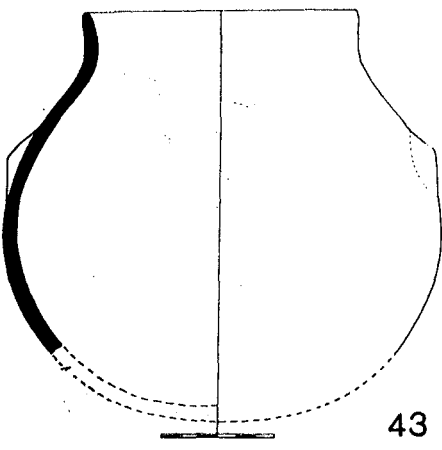
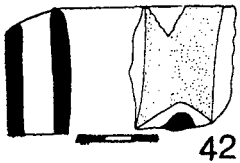
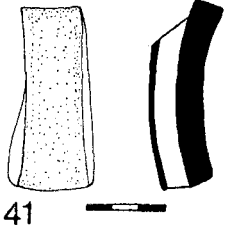
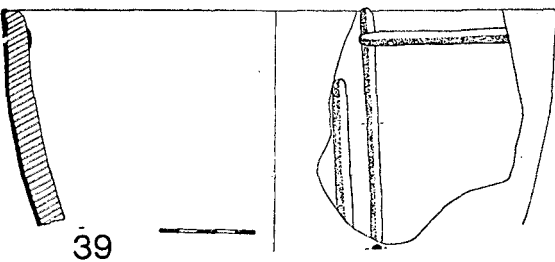
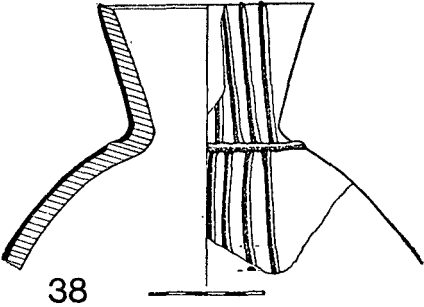
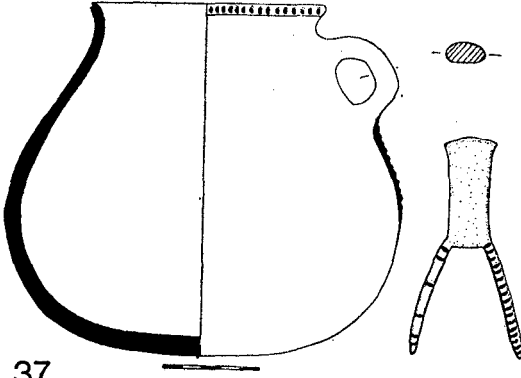
Cova del Reclau Viver (Serinyà). Materials de tradició cardial.

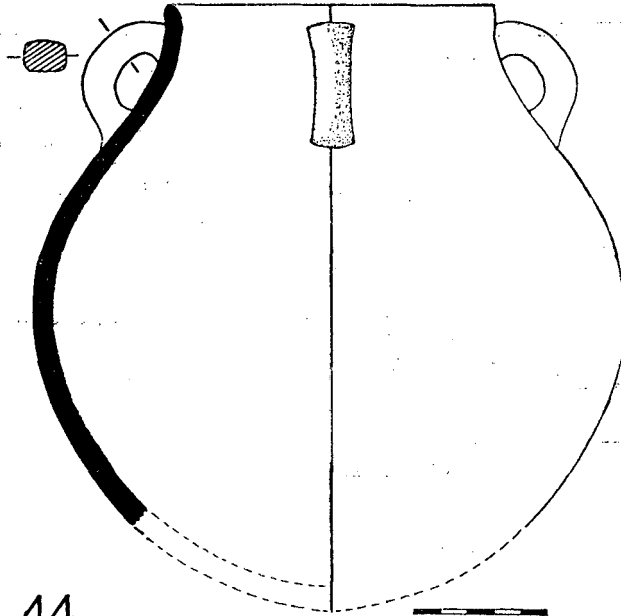
Cova del Reclau Viver. Materials tipus Montboló.

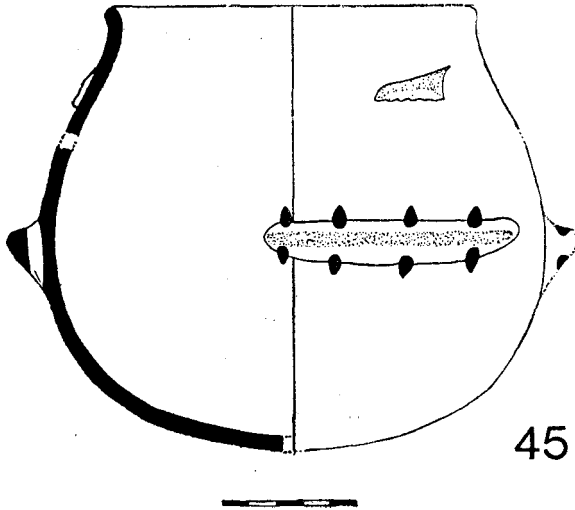
Figs. 26-34: Cova d'en Pau. Cata de Pau II. Materials cardials i Montboló. — Figs. 35-36: Cova Mollet III. Materials de tradició cardial (Serinyà).

Cova de Mariver (Martís). Epicardial i Montboló.

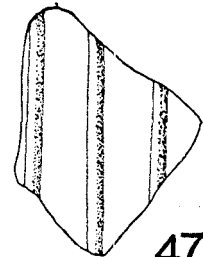
44

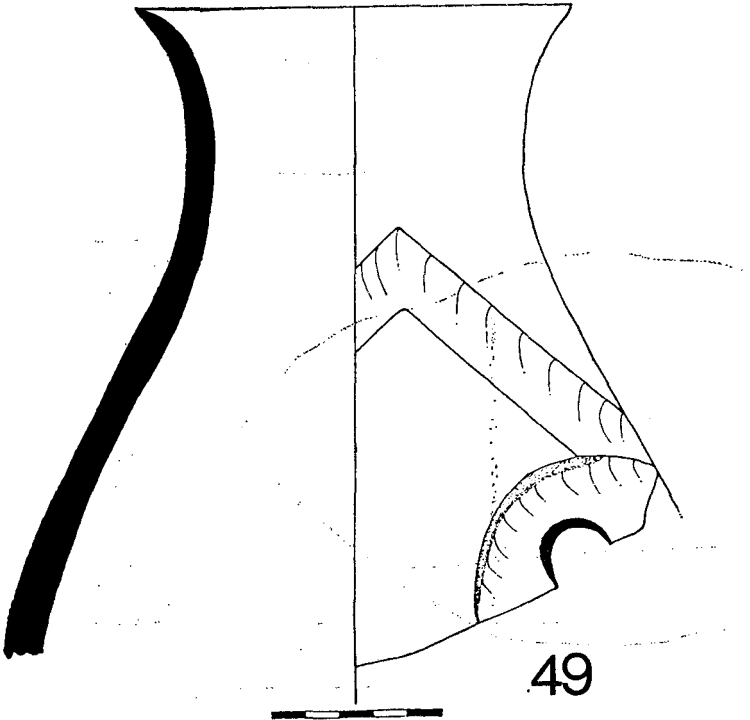
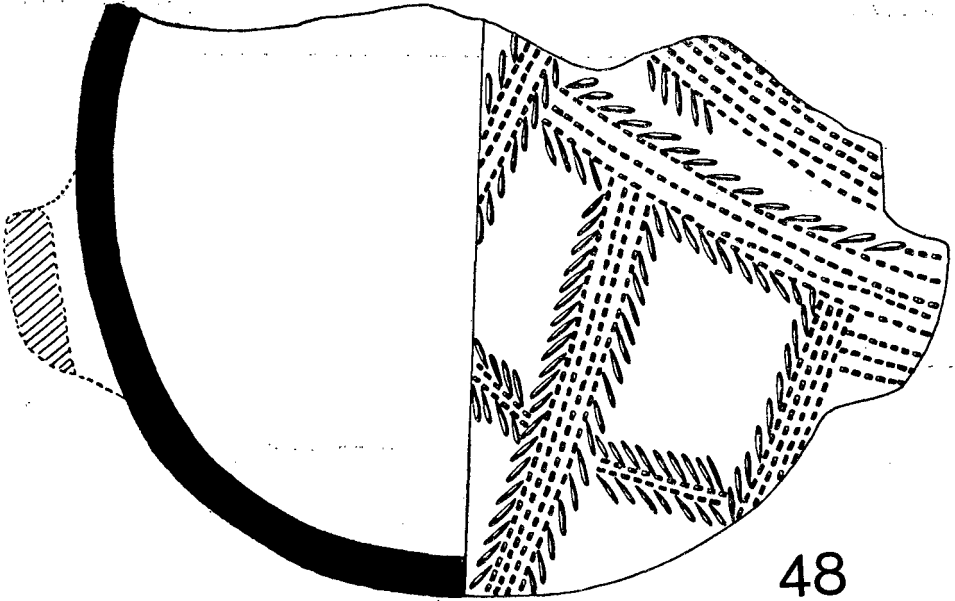
45

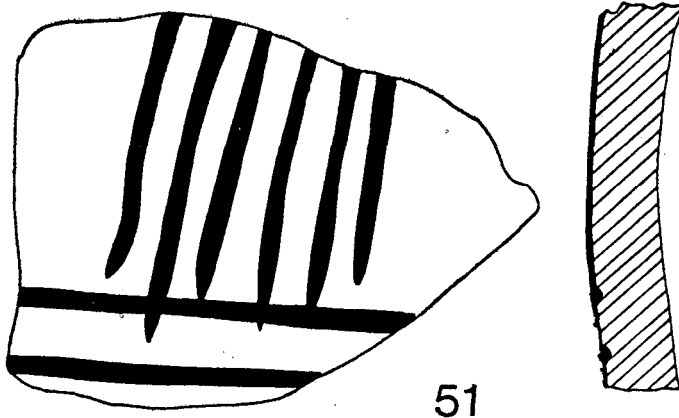
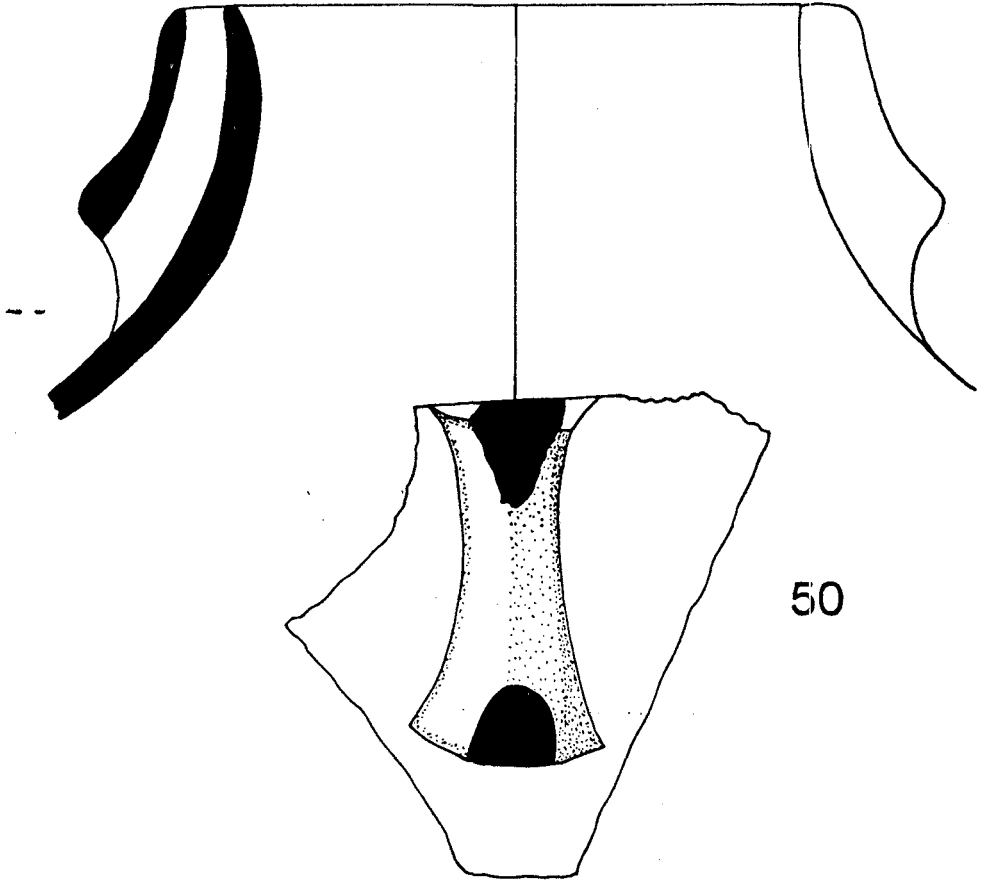
46

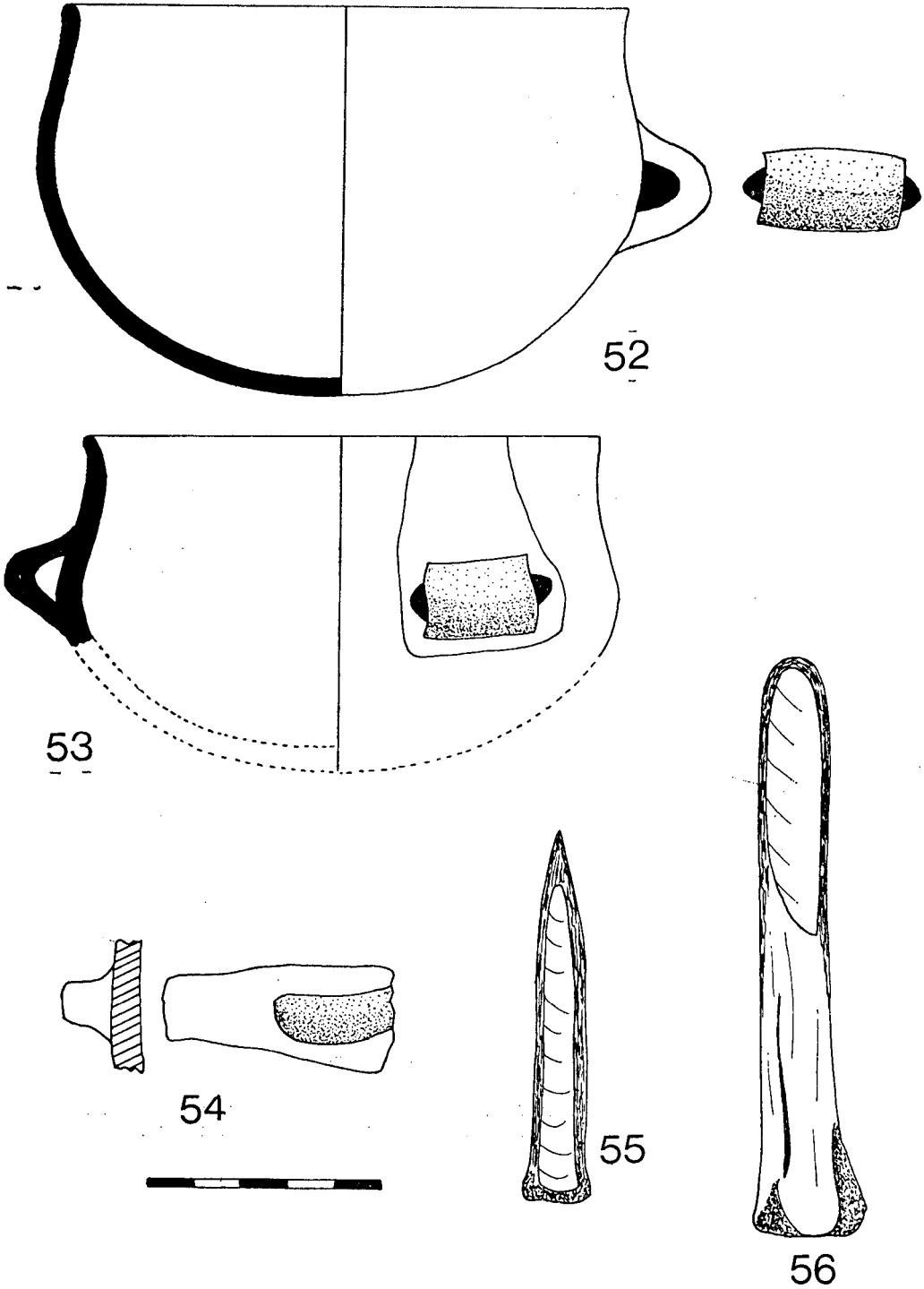
47

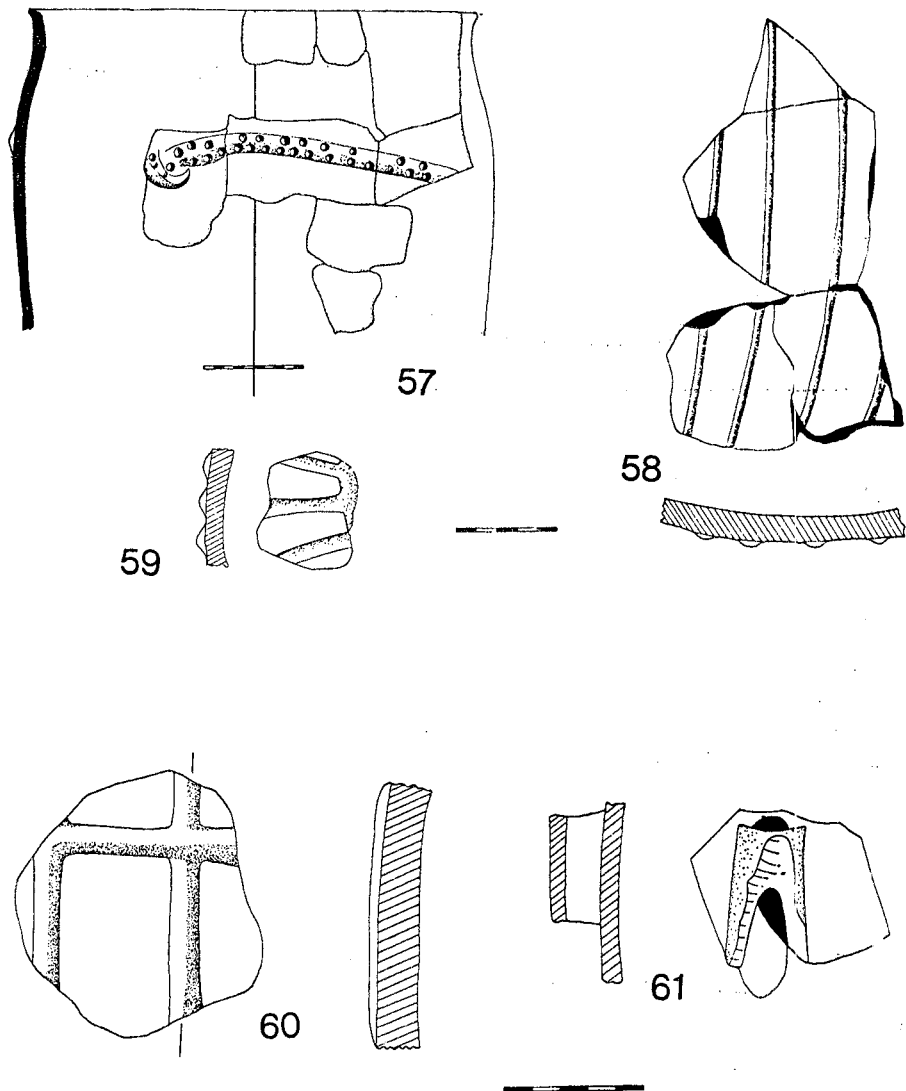
Cova de Le Bora Tuna de Llorà. Materials de tradició cardial.

Cova del Pasteral (La Celler de Ter). Materials epicardials i Montboló.

Cova del Bisbe (Sàrdenes). Montboló.

Figs. 57-59: Cova de S'Espasa (Sàrdenes). Epicardial, segons N. Soler i G. Alcalde. —
 Figs. 60 i 61: Cova dels Ermitons (Sàrdenes). Epicardial Montboló.